

trollerade både Götaland och Svealand började bli verklighet först efter 1164 då det svenska ärkestiftet bildades.

Vi kanske trots allt är överens om mer än det som skiljer.

Referenser

- Blomkvist, N., 2005. *The discovery of the Baltic. The reception of a Catholic world system in the European North (AD 1075–1225)*. Leiden/Boston.
- Larsson, M.G. 2002. *Götarnas riken*. Stockholm.
- Line, Ph., 2006. *Kingship and state formation in Sweden 1130–1290*. Leiden / Boston.
- Löfving, C., 1984. Förändringar i maktstrukturen kring

östra Skagerrak vid kristendomens införande. En tvärvetenskaplig utgångspunkt för en arkeologisk studie. *Fornvännen* 79.

- 2007. *Vid nordliga leden. Västsverige för 1000 år sedan*. Göteborg.
- Nyqvist, R., 2001. *Landskapet som ram – hus och grav som manifest*. Seminarieupplaga. Göteborgs universitet.
- 2008. Recension av *Vid nordliga leden*. *Fornvännen* 103.
- Renfrew, C. & Bahn, P., 1996. *Archaeology. Theories, methods and practice*. Andra utgåvan. London.

Carl Löfving

carl.lofving@telia.com

Dumpad kunskap? Om metallsökning och uppdragsarkeologins villkor

När avsökning med metalldetektor lyfts fram i svensk debatt handlar det ofta om brott mot kulturminneslagen. I denna debattartikel vill vi istället lyfta fram aspekter på metallsökning som har mer direkt betydelse för dagens uppdragsarkeologiska praktik.

Vi menar, lite provokativt, att metallföremål mer eller mindre regelmässigt förpassas till dumphögen i samband med att matjorden banas av vid arkeologiska undersökningar. Arkeologer finner sällan metallföremål på förhistoriska boplatser. Detta beror i hög grad på att föremålen har plöjts upp från sitt ursprungliga läge och därmed inte går att påträffa med traditionella undersökningsmetoder. Denna observation är förvisso inte ny, men den får ökat stöd genom aktuella undersökningar. Som vi ser det har uppdragsarkeologin genom ett mer systematiskt bruk av metalldetektor stora möjligheter att utveckla kunskapen om de förhistoriska samhällena, något som bör vara målet för all arkeologi.

Bruket av metalldetektor är strängt reglerat i lagstiftningen, som i stort sett förbjuder andra än arkeologer att använda detektor. Ett sådant förbud ställer rimligen höga krav på att vi arkeo-

loger verkligen genomför avsökningar av de fornlämningar vi undersöker och att vi gör det riktigt bra.

En fördjupad diskussion kring metallsökning som metod och det genom metallsökning framtagna materialet som källa till kunskap är, menar vi, särskilt viktig i en situation då nya spelregler upprättas för uppdragsarkeologin. Idag är anbudsförfarande praxis inför markexploateringar av viss omfattning. Flera undersökare lämnar då in undersökningsplaner utifrån förfrågningsunderlag som länsstyrelsen utarbetar. Efter bedömning av kostnads- och kvalitetsaspekter beslutar länsstyrelsen vem som får utföra undersökningen. I Riksantikvarieämbetets föreskrifter och allmänna råd finns sedan en tid krav på att en »fyndstrategi» ska ingå i en sådan plan (*Handbok för uppdragsarkeologi*, avsnitt 3.3.10, s. 12). Här finns således möjlighet att verkligen lyfta fram metallföremålens källvärde. Samtidigt uppenbaras en rad problem i form av kostnader för insamling, hantering, tillvaratagande, urval och konservering. Om vi ska satsa på metoden i den rådande konkurrenssituationen måste kunskapsunderlaget vara bra.

Syftet med detta inlägg är att visa på och diskutera några av de möjligheter och problem som är förknippade med metallsökning inom uppdragsarkeologin. Detta gör vi med utgångspunkt i undersökningar som Riksantikvarieämbetet UV Syd nyligen utförde i samband med utbyggnaden av väg E6 i södra Skåne.

Matjordsavbaning och metallsökning

Maskinell matjordsavbaning har varit standard inom svensk uppdragsarkeologi sedan 1970-talet, då metoden introducerades vid undersökningar i Skåne. Kunskapsutvecklingen har varit massiv och det finns knappast någon arkeolog som vill återvända till de små schaktens arkeologi.

Metoden har dock sina brister. Med matjorden försvinner en stor del av fyndmaterialet, inte minst metallföremålen. Senare års undersökningar av så kallade centralplatser, som exempelvis Uppåkra i Skåne, visar att stora mängder metallföremål kan finnas i ploglagret ovanför lämningar av förhistorisk bebyggelse. Denna bild är särskilt tydlig i Danmark. Där har en liberal lagstiftning kring bruket av metalldetektor resulterat i ett fruktbart samarbete mellan metalldetektoramatörer, lokala museer och Nationalmuseum. Idag undersöks knappast någon järnåldersboplatz i Danmark utan att ploglagret först kontrolleras med metalldetektor. I själva verket är det ofta just genom sådana kontroller som nya boplatser identifieras.

Genom den stora mängden metallfynd har dansk järnåldersforskning tagit ytterligare ett kunskapsprång. Metalldetektorfynd från matjorden ger värdefull information om exempelvis funktioner och aktiviteter, social tillhörighet, omvärldskontakter och ideologi, som ofta är svårt att nå utifrån andra kategorier av arkeologiskt källmaterial. Det är en vanlig missuppfattning att metallfynd i matjord är »kontextlösa» och därmed inte har något större källvärde. Flera studier visar att rumsliga samband ofta finns mellan inmätta föremål i matjord och framskaktade fasta strukturer, exempelvis hus (t.ex. Paulsson 1999). På ett övergripande plan kan detektorfynd berätta mycket om människor och deras platser utan att de är direkt knutna till anläggningar.

Även i Sverige märks ett ökat intresse för ploglagrets informationsinnehåll. Framför allt bör Malmö Kulturmiljös satsning på matjordsarkeologi nämnas (Sarnäs 2008). I detta arbete har dock metalldetektor använts i mycket begränsad omfattning. Tyngdpunkten har istället lagts på ytfyndsinventeringar och rutgrävning med sällning.

På de boplatser som undersöks inom ramen för svensk uppdragsarkeologi påträffas sparsamt med metallföremål. Detta kan naturligtvis bero på flera faktorer. Här koncentrerar vi oss på metodvalet. Erfarenheterna från det av UV Syd nyligen genomförda E6-projektet mellan Vellinge och Trelleborg visar med all tydlighet att huvuddelen av metallföremålen ligger i matjorden.

E6-projektet

Europaväg 6 mellan Vellinge och Trelleborg ligger inom Söderslätt, ett bördigt fullåkerslandskap i sydvästra Skåne. Området har en rik förhistoria. Megalitgravar och betydande gårdssamlingar av flinta visar på en tät bebyggelse under neolitikum. Bronsåldern märks i form av stora gravhögar. Söderslätts centrala betydelse under järnåldern är oomtvistad, något som bland annat avspeglas i skattfynd, runstenar och gravfält. Under medeltiden växte flera av Skånes största byar fram i området.

De inledande arkeologiska utredningarna ledde till förundersökningar av nio platser. I samband med förundersökningarna avsåktes matjord och anläggningar på samtliga lokaler med metalldetektor. Insatsen resulterade i fynd av metallföremål från yngre järnålder på fyra lokaler, vilka också gick vidare till slutundersökning. Tre av dessa är av intresse här. Materialet är under bearbetning då denna artikel skrivs. Publiceringsformen är i skrivande stund inte fastställd. Se UV:s hemsida för information om E6-projektet (www.arkeologiuiv.se).

I undersökningsplanerna inför slutundersökningarna lyfte projektgruppen fram metallföremålen tolkningspotential och frågor kring representativitet som ett prioriterat tema. Vikten av en skiktvis utförd metalldetektorundersökning av ploglagret underströks.

Område 6:1: vid Skegriedösen

Det undersökta området ligger strax väster om

Skegrie by, med den medeltida kyrkan och Skegriedösen som omedelbara blickfång. Landskapet är öppet och svagt kuperat. Den södra och centrala delen av undersökningsytan ligger på en sandig höjdrygg. I norr finns en utdikad våtmark. Under förundersökningen påträffades främst bebyggelse lämningar från vendel- och vikingatid, bland annat ett stolphus och tre grophus. Detektorundersökningen utfördes skiktvis inom de schakt och ytor som banades av. Ett arabiskt silvermynt framkom i matjorden.

Slutundersökningen inleddes med att ploglagret avsåktes i upp till fyra skikt, beroende på matjordens tjocklek och fyndfrekvens. Matjordsavsökningen inriktades främst på föremål av ädlare metaller än järn, endast ett mindre urval av järnindikationerna kontrollerades. Samtliga anläggningar söktes av och på denna nivå togs även järnföremålen fram. Bland anläggningarna fanns ett tiotal stolphus och 24 grophus med datering till yngre järnålder. Flertalet hus var koncentrerade till ett stråk i undersökningsområdets centrala del. I samma område fanns även neolitiska lämningar. Vid våtmarks-kanten påträffades spår av en borttröjd dös.

Avsökningen av matjorden resulterade i över 300 metallfynd. En del av dessa är sentida, många är svåra att bestämma, men omkring 90 kan vi idag datera till medeltiden eller äldre perioder. Här märks (hela eller delar av) arton medeltida silvermynt, fyra arabiska silvermynt, femton dräktspännen, flera söljor, tre förgyllda beslag med ornamentik, fyra viktod, ett orientaliskt beslag, ett beslag med fyra djurhuvuden och ett förgyllt hängsmycke med en vändbild, de båda senare i borrestil. Slutligen ska också fynden av ett treflikigt beslag och ett ornerat bronsföremål med en liten tillbakablickande hästfigur nämnas. Ploglagret över huslämningarna uppvisade en tydlig koncentration av metallfynd. I detta område noterades även en markant ökning av antalet järnföremål i matjorden, framförallt i form av smidd spik. Rikligt med kol och bränd lera i matjorden visade att det rör sig om ett sönderplöjt kulturlager. Den utdikade våtmarken gav rikligt med fynd. Ett mycket intressant metallmaterial dokumenterades kring den borttröjda dösen, där särskilt en koncentration av medeltida mynt bör nämnas som tecken på återbruk av fornlämningar.

Antalet metallföremål i anläggningarna under ploglagret var däremot magert. Totalt fann vi elva metallföremål ädlare än järn i anläggningar. Två påträffades i gropar fyllda med sentida sprängsten, resten i fyllningen på grophus. Endast tre av föremålen från grophusen går att bestämma: en sölja, en del av ett spänne och ett klippt arabiskt silvermynt. Se fig. 1 för en sammanställning av bestämda föremål med datering till yngre järnåldern.

Område 8: Skegrie bytomt

Området ligger till största delen inom den norra delen av Skegrie bytomt. Terrängen är plan i väster för att åt öster slutta ned mot Albäckån. Vid förundersökningen konstaterades att medeltida bebyggelse lämningar fanns på platsen för gård nummer tolv i byn. Detektorundersökningen av ploglager och äldre odlingslager resulterade bland annat i ett antal bronsföremål från yngre järnålder och tidig medeltid. Bland fynden märks ett urnesspänne, en näbbfibula, ett runt spänne, ett slaviskt knivslidebeslag och en förgylld fågelfigur av mycket hög kvalitet.

Slutundersökningen ägnades i huvudsak åt platsens hög- och senmedeltida bebyggelse lämningar. Ploglagret och samtliga kulturlager och anläggningar metalldetekterades och ett stort fyndmaterial togs omhand. I detta sammanhang är det främst de äldre fynden som är intressanta. Vid den fortsatta matjordsavsökningen påträffades en del av en spännbuckla, en vikingatida vikt och ännu ett slaviskt knivslidebeslag. Antalet konstruktioner från yngre järnålder och tidigmedeltid inskränkte sig till ett långhus, ett grophus och en kokgrop. Dessa innehöll inga föremål av ädlare metaller än järn.

E6 15:1 Logården

Undersökningsområdet ligger på en flack förhöjning. I motsats till ovan nämnda platser är lokalen perifert belägen i förhållande till medeltidens bybebyggelse. Vid förundersökningen konstaterades bland annat ett stolpbyggt hus från vikingatid. Metallsökning av ploglagret resulterade i ett klippt arabiskt silvermynt och en del av ett likarmat spänne. Vid slutundersökningen dokumenterades tre stolphus från järnålder, men

även anläggningar från bronsålder. Ploglagret och samtliga anläggningar avsågtes. I matjorden påträffades två klippta arabiska silvermynt, delar av två förgyllda beslag med ornamentik, en bronspärla och delar av tre dräktspännen. Bronsåldern representeras av en dubbelknapp. I anläggningarna fanns ingen metall ädlare än järn.

Konsekvenser

Hur många av metallföremålen hade påträffats vid en traditionell undersökning? Först och främst hade alla föremål i ploglagret hamnat på dumphögen. Samtliga anläggningsfynd av föremål tillverkade av ädlare metaller än järn påträffades dessutom med metalldetektor. Av dessa var fem så pass stora att de sannolikt skulle ha upptäckts på hackbordet.

Vad representerar då metallfynden från E6-projektet och hur påverkar de vår bild av de boplatser som undersöktes? Hur rika och betydelsefulla var dessa? Hur passar de i en bebyggelsehierarki? Låt oss först konstatera att det inte finns särskilt många jämförelseobjekt. I Sverige är det sällsynt med systematisk avsökning med metalldetektor utanför så kallade centralplatser. Jämförelser med det breda danska materialet hållar något eftersom en stor del av fynden härrör från lokaler där det inte har genomförts några mer omfattande arkeologiska undersökningar av underliggande strukturer.

Om vi använder oss av Charlotte Fabechs och Jytte Ringtveds (1995) välkända modell för hierarkisk klassificering av boplatser kan vi konstatera att en handfull fynd från ploglagret på lokal 6:1 och Logården hamnar på nivå två, det vill säga föremålstyper som kan förväntas finnas på en centralplats med regional betydelse. Till detta kan läggas ett par föremål av järn från grophus på lokal 6:1, bland annat en lansspets och ringbrynjefragment. Ett fynd letar sig rent av upp på nivå ett, »centralplats med överregional betydelse». Det rör sig om den förgyllda fågeln från lokal åtta.

I det övriga fyndmaterialet finns inga centralplatsindikatorer. Detsamma gäller den undersökta bebyggelsen. Husen är ordinära och det finns inga spår av specialiserat hantverk utöver enstaka slaggbitar och bronssmältor. Några regionala eller överregionala centralplatser i gäng-

se mening handlar det alltså inte om. Det finns inte heller något i övrigt som tyder på att det är storgårdar som undersöktes, även om något eller några föremål indikerar att en sådan enhet sannolikt finns i närheten (lokal åtta, Skegrie bytomt). *Det är snarare troligt att liknande fyndmaterial finns i ploglagret över många boplatser från yngre järnålder.*

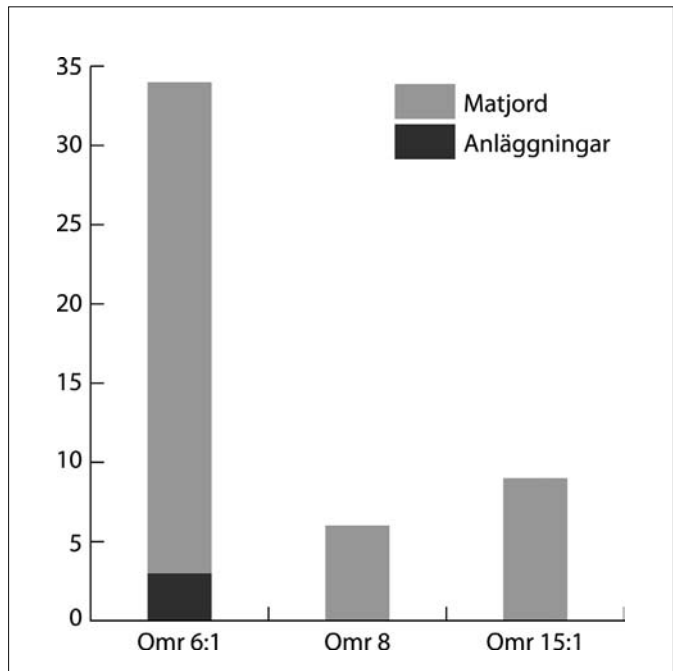
Denna insikt påverkar vår uppfattning om järnålderssamhället som helhet, och gör det dessutom möjligt att på ett mer nyanserat sätt värdera de oerhört omfattande fyndmaterialen från centralplatser som till exempel Uppåkra. För att kunna sätta in fynden från E6-projektet i sitt rätta sammanhang behövs emellertid fler undersökningar av samma typ.

Mängden matjordsfynd i jämförelse med anläggningsfynd aktualiserar även problemen med att dra slutsatser utifrån förekomst eller avsaknad av metallföremål i lager och anläggningar. När plogen och grävmaskinen gjort sitt finns det i de allra flesta fall alldeles för lite material kvar för mera långtgående tolkningar.

Allting har sitt pris, även en skiktvis utförd avsökning av ploglager. I en verksamhet som i allt större utsträckning präglas av hårda prioriteringar kan det vara svårt att finna utrymme för nya arbetssätt. Matjordsavbaningen kräver mer planering och tar längre tid. På lokalen 6:1 i Skegrie, där matjorden i den forna våtmarken var mycket tjock tog avbaningen cirka 20% längre tid än vad som hade varit fallet vid en traditionell undersökning. Vidare blir en arkeolog helt uppbunden av metalldetekteringen och det finns kostnader förknippade med registrering och konservering. När det gäller konserveringen ska det dock understrykas att de föremål som överlevt en tid i ploglagret oftast är av en sådan kvalitet att konserveringen inte blir särskilt dyr. Registreringen tar naturligtvis tid i anspråk, inte minst i bynära miljöer där medeltida och yngre föremål kan förekomma i stora mängder. Frågor kring urval, dokumentationsnivå och gallring aktualiseras.

Vi menar att möjligheten till ny kunskap väl motiverar kostnaderna och de omprioriteringar som måste följa av dessa. Ser vi till det nu aktuella projektet finns det till en början goda möjligheter att belysa platsernas relation till bebyggelse med

Fig. 1. Antal typbestämda metallföremål med datering till yngre järnåldern (cirka 400–1050). Föremål av järn ej medräknade. —Metal objects of the later 1st Millennium found in the ploughsoil and in underlying sunken features at recently investigated sites in Scania.



mer centrala funktioner. Bland dessa finner vi lokalt sett större kustnära bosättningar, och på en regional nivå, Uppåkra. Vi kan också påbörja en problematiserande diskussion kring metallförekomsten på hela spektrumet av den yngre järnålderns boplatser, från centralplatser till ordinarie gårdar, och därigenom skapa en bättre underbyggd förståelse av hur olika kategorier av föremål cirkulerade i förhistoriska samhällen. Här finns det stora kunskapsluckor att fylla ut. I detta sammanhang ska det poängteras att även lokaler med få eller inga metallfynd är intressanta i ett jämförande perspektiv, förutsatt att undersökningarna har genomförts på metodologiskt jämförbara sätt.

Framåtblick

Denna artikel diskuterar ett metallmaterial hämtat ur landets bästa jordar i en central och tätt befolkad bygd. Föremålen kan till övervägande del dateras till yngre järnålder och tidig medeltid. Vilka generella slutsatser kan vi dra utifrån en sådan undersökning? Vi menar att den viktigaste lärdomen i ett metodiskt perspektiv inte handlar om antalet föremål, oavsett date-

ring. Det är fördelningen mellan matjord och anläggningar som är det intressanta. I plöjd mark ligger huvuddelen av metallföremålen i matjorden (fig. 1). Det är hög tid att ta med detta i beräkningen. Detta görs som vi ser det bäst på följande sätt:

- I den fyndstrategi som ska upprättas inför varje undersökning görs en bedömning av förväntad metallförekomst i anläggningar, kulturlager och ploglager.
- Avsökning med metalldetektor genomförs allra senast i förundersökningsskedet. Resultatet används som utgångspunkt för påföljande undersökningar.
- Avsökningen måste i alla skeden utföras systematiskt och sakkunnigt. Ploglager bör ägnas särskild uppmärksamhet.
- Rapportredovisningen rörande avsökningens omfattning, metodik och resultat måste bli tydligare för att möjliggöra jämförande studier. I förundersökningsskedet är detta särskilt viktigt med tanke på att för- och slutundersökning av en och samma plats allt oftare görs av olika institutioner.

- Resultaten ska ses som en del i en långsiktig kunskapsuppbyggnad. Arbetssättet bör utvärderas kontinuerligt och förankras i vetenskapliga program.

Avslutningsvis vill vi citera Karsten Kjer Michaelsen (2000) som i likhet med många andra danska järnåldersforskare menar att »Metaldetektorerna er ganske enkelt uden sidestykke det største metodiske fremskridt for arkæologin siden opfindelsen af den maskinelle fladeafdækningen på større bopladsområder i 1960'erne». Vi är av den bestämda uppfattningen att en kombination av metoderna är det optimala sättet att gå vidare på. Det danska detektormaterialet uppvisar en stor bredd som en konsekvens av vårt grannlands liberala lagstiftning. I Sverige kan vi – utifrån vår nuvarande lagstiftning – sträva efter att uppnå ett motsvarande djup på de platser som blir föremål för uppdragsarkeologiska undersökningar.

Referenser

- Fabech, C. & Ringtved, J., 1995. Magtens geografi i Sydsandinavien – om kulturlandskab, produktion og bebyggelsesmonster. Resi, H.G. (red.), *Produksjon og samfunn*. Varia 30. Universitetets Oldsaksamlings skrifter. Oslo.
- Handbok för uppdragsarkeologi*. Riksantikvarieämbetets föreskrifter och allmänna råd avseende verkställigheten av 2 kap. 10–13 §§ lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. http://www.raa.se/cms/show-document/documents/extern_webbplats/2007/december/forfragningsunderlag_slutversion.pdf
Verifierad 2009-03-27
- Michaelsen, K.K., 2000. Detektorfund – hvad skal vi med dem? Henriksen, B. (red.). *Detektorfund – hvad skal vi med dem?* Skrifter fra Odense Bys Museer 5.
- Paulsson, J., 1999. Metalldetektering och Uppåkra. Att förhålla sig till ett detektormaterial. Hårdh, B. (red.). *Fynden i centrum*. Uppåkrastudier 2. Lund.
- Sarnäs, P. 2008. *Fullåkerslandskapet. Matjord, metod, diskussion och reflektion*. Malmöfynd 14. Malmö.

Håkan Svensson & Bengt Söderberg
Riksantikvarieämbetet UV Syd
Odlarevägen 5, SE-226 60 Lund
hakan.svensson@raa.se